

RIGÓ BALÁZS

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

ROBERT FILMER ÉS A PATRIARCHÁLIS ÁLLAMELMÉLET

Életrajzi töredékek Filmerről

Robert Filmer (1588–1653) East Suttonben (Kent) kisbirtokos családban elsőszülöttként látta meg a napvilágot, amely jogon majd 1629-ben elhunyt édesapjától, tizenhét testvérét megelőzve átvette a birtokot. A cambridge-i *Trinity College*-ban, valamint a *Lincoln's Inn* jogász kollégiumban tanult, azonban nincsenek források arra nézve, hogy jogász hivatást űzött volna. Filmer 1618-ban feleségül vette Ely püspökének lányát, Anne Hetont, akivel évekig a westminsteri kolostor Poster Lodge-jában élt. Itt ismerkedett meg Peter Heylyn egyházi íróval, teológussal, akivel szoros barátságot kötött. Filmerre mind ő, mind az egyházi környezet jelentős hatást gyakorolt.¹ Az angol polgárháborúk során Filmer házáat kifosztották, őt magát pedig mint királpártit börtönbe zárták, annak ellenére, hogy soha nem fogott fegyvert a királyért, sőt a kenti birtokos rétegre kényszerített anyagi szolgáltatások teljesítése révén a parlamentet még jelentős összeggel is támogatta. 1643-ban a polgárháború viharában börtönbe került. Ebből az időszakból nincs róla közelebbi adatunk, de 1647-ben már szabad, amikortól egészen élete végéig valósággal ontja az állam- és politikaelméleti műveket. Legjelentősebb munkája, a *Patriarcha* első megjelenését (1680) Filmer már nem érthette meg, mivel 1653-ban, 65 éves korában távozott az élők sorából.²

Filmer munkássága a kortársak tükrében

Az államról mint intézményről és az államélet alakítását célzó tevékenységről, azaz a politikáról való gondolkodás kialakulásától fogva többféle szerepet hivatott betölteni. Ezek egyike az az elméleti tevékenység, amelynek célja a jelenségek leírása, értelmezése, valamint esetleg azokból a jelenre nézve hasznos tanulságok levonása. Ennél gyakorlatiasabb célt szolgál a hatalom és annak gyakorlóit legitimitásának a megteremtése, így a nagyhatású gondolkodók gyakran elcsábulnak és a hatalom szolgálatába szegődnek.

Az „írastudók árulása” alól a kora újkori Anglia meghatározó gondolkodói sem voltak mentesek. Hobbes a későbbi II. Károlyt oktatta matematikára, mialatt a párizsi angol emigráció vezéralakjaként is működött. Milton latintudása és a forradalom iránti

¹ Nagy Levente, Filmer munkáinak első magyar fordítója szintén ezt a két tényezőt emeli ki, ami feleletet adhat arra, hogy miért oly nagy az átfedés a filmeri gondolatok és a főpapság forradalom előtti elvei között. NAGY 2003. 14-16.

² A *Patriarcha* megalkotásának okát lásd alább, korabeli eszmeáramlatokról szóló fejezetben.

elköteleződése révén Cromwell Államtanácsában külügyi titkári, lényegében propaganda miniszteri tisztséget vállalt. Locke pedig a *First Tract (the English Tract)* és a *Second Tract (the Latin Tract)* 1660-62-es megírása után, melyben nyilván az alig befejeződött polgárháború és katonai diktatúra hatására még Hobbes-hoz hasonló abszolutisztikus elveket vallott üdvözítőnek, a dicsőséges forradalom idején, pénz- és adóügyekkel foglalkozó hivatalnok léteére annak legfőbb ideológusává és a legitimitását megalapozó gondolkodójává vált *Két értekezés a polgári kormányzatról* (1689) című munkájával.

Robert Filmert az angol történelemmel foglalkozó magyar szakirodalom előszeretettel állítja be II. Jakab (1685–1688) udvari ideológusaként, holott Filmer már 1653-ban meghalt, és fő műve a *Patriarcha* nyilvánvalóan nem Jakab legitimálására született, hanem azt posztumusz műként a toryk jelentették meg 1680-ban aktuálpolitikai legitimitációs célokkal. Az 1679-1681-es kizárási válság (*Exclusion Crisis*) során a whigek ugyanis a leendő II. Jakabot parlamenti felhatalmazással, azaz törvénnyel akarták megfosztani a trónöröklés jogától. A toryk ezért a leendő uralkodó trónhoz való jogos igényének, valamint abszolút hatalmának aláátaszítására, egyben a parlament mint legfőbb szuverén hatalmát vitatva jelentették meg Filmer fő művét, a *Patriarchát*. Filmer látszólag tehát halála után csöppent bele az angol polgári forradalom politikai gondolkodásban is tükröződő harcaiba, azonban meg kell jegyeznünk, hogy Filmert I. Károly lovaggá ütötte, míg legidősebb fia és egyik fivére a királyi háztartásban (*Privy Chamber*) teljesített szolgálatot, így ő sem volt független az uralkodótól. Sőt, Filmert éppen a polgárháború véres eseményei és a Stuartok szolgálata készítették arra, hogy tollat ragadjon. Tehát ebben a tekintetben korántsem csak elméleti, tudományos célból születtek meg a királypárti művek.

A szakirodalom Filmert tekinti a patriarchalizmus alapító atyjának, azonban a patriarchális államelmélet jóval korábbi gyökerekre vezethető vissza. Filmer ezekből a később kifejtendő elméletekből és eszmetörténeti hagyományokból is merített műve megalkotásakor. Az elsőség címe Angliában, azonban a célzottan államelméletként írott abszolutista műveket tekintve az elődök érdemeit figyelembe véve is minden bizonnyal Filmert illeti. A *Patriarchában* a legkésőbbi évszám a *Petition of Right* kiadása (1628), míg a polgárháborúra semmilyen utalás nem található benne, így a mű 1628 és 1642 között³ keletkezhetett, további jelentős művei pedig 1647 és 1652 között íródtak, amiben az 1643-as börtönbe vetése is közre játszhatott. Hobbes *De Cive* című munkája 1642-ben látott napvilágot, amelyben a *Leviathánban* (1651) kifejtett gondolatok csírái már megjelentek. Így az abszolutizmus első angol leírása Filmer nevéhez kötődik. Filmer jelentőségét az is mutatja, hogy Locke a *Két értekezés a polgári kormányzatról* című művének teljes első könyvét Filmer úgyszólván mondatról mondatra történő megcáfolásának szenteli,⁴ míg saját elméletét és így a dicsőséges forradalom legitimitálását csak a második értekezésben (könyvben) fejt ki.

Filmer munkáiban feldolgozta mind a néhány évtizeddel korábban élt szerzők, mind a kortárs szerzők elméleteit. E nézetek közül az uralkodó nép alá vetettségét és a parlament

³ NAGY LEVENTE sem a külföldi szakirodalom színvonalas összefoglalása, sem saját fejtegetései keretében nem foglalkozik a mű keletkezésével. KONTLER LÁSZLÓ a század harmincas éveinek végére vagy a negyvenes évek elejére teszi a munka keletkezését.

⁴ Filmer gondolatait nemes egyszerűséggel sekélyes zagyaságnak minősítette.

elsőbbiségét vallókéit elvetette, míg a monarcha elsőbbiségét és isteni voltát kifejtő nézeteket dicsérte. Ennek megfelelően vitatta Robert Parsons (1546–1610) és George Buchanan (1506–1582) nézeteit, amelyek értelmében az uralkodó a néptől nyerte a hatalmát. Utóbbi szerint az uralkodó felelősséggel tartozik a népnek, amely végső esetben jogosult az ellenállásra is. Robert Bellarmine (1542–1621) elmélete szintén nem találhatott helyeslésre, melyben nem csak azt állította, hogy az uralkodó hatalmának forrása a nép, hanem az eretnek királyok félreállítására a pápának is jogot biztosított, mivel ő közvetlenül Istentől nyerte hatalmát, míg előbbi csak a néptől. Richard Hooker (1554?–1600) ugyan szintén a királyi hatalom nép általi adományáról értekezett, az anglikán egyház egyik legjelentősebb elméleti védelmezőjeként Filmer mégis elismerte munkásságát. Filmer tisztelettel adózott Sir John Hayward (1564–1627), Adam Blackwood (1539–1613), William (1546–1608) és John Barclay (1582–1621) előtt, mivel mind az uralkodó néptől nyert hatalmának a létét, mind a nép ellenállási jogát tagadták, továbbá védelmezték az uralkodók fennálló jogait.⁵

Filmer saját kortársai közül Hobbes, Milton és Grotius munkáival szállt vitába az *Észrevételek a kormányzás eredetével kapcsolatban* című művében (1652), és támadta a természetjogi és társadalmi szerződési alapokon nyugvó megállapításait. Filmer halála után és a dicsőséges forradalom alatt Locke, Algernon Sidney, James Tyrell ugyan vitatták, elvetették, darabokra szedték érvelését, de mégis egyúttal magyarázták és értelmezték, így valójában terjesztették is azokat. Anna királynő uralkodása idején (1702–1714) Charles Leslie tizenkét részből álló cikksorozatot szentelt Filmer nézeteinek a *Rehearsal* hetilap hasábjain. John Kenyon a Stuart-kor szaktekintélye szerint Filmer tekinthető a korszak legjelentősebb politikai gondolkodójának, mivel egyik fent említett szerző műve – beleértve Hobbest is – sem részesült rögtön az első kiadás után olyan alaposan kimunkált cáfolatban, mint Filmer *Patriarchája*. Sőt, kétséges, hogy Filmer nélkül az említett szerzők politikaelméleti munkái megszülettek volna-e.⁶ Locke államelméleti elgondolásai, a természetjogot, a tulajdont és a szerződéselméletet tekintve valójában a XVIII. század közepén, és különösen az új-angliai gyarmatokon, az ottani alkotmányozás során terjedtek el. Ugyanakkor Filmer nézetei Locke kidolgozottabb, következetesebb és világosabb érvelése révén csaknem a feledés homályába veszttek. Ennek oka Locke éleselméjűsége mellett az, hogy a Filmer által leírt patriarchális társadalmi és hatalmi berendezkedés szintén a XVIII. századtól egyre inkább visszaszorult.

Filmer a korabeli eszmeáramlatok tükrében

Részben osztjuk Nagy Levente osztályozását, amely szerint a Filmerre ható doktrínák közül a legfontosabbak a király isteni kegyelemből való uralkodási joga, a társadalmi szerződés, a parlamentarizmus valamint a bodini szuverenitáselmélet,⁷ ezeket azonban ki kell egészítenünk az államelméleti szakirodalomban eddig nem tárgyalt szellemtörténeti jelenséggel, t.i. a

⁵ NAGY LEVENTÉNEK a *Patriarchához* írt magyarázó jegyzeteiben is feltáruló kortárs művek bámulatos tömegéből csak az általunk legfontosabbaknak ítélt munkákra utalunk.

⁶ KENYON 1977. 63-64.

⁷ NAGY 2003. 5-6.

humanista emberkép megváltozásából fakadó melankóliára adott válaszként jelentkező igénnyel az atyai uralkodó iránt.

Filmer a legtöbbet a monarcha Isten kegyelméből (*Dei gratia* vagy *divina favente clementia*) való uralkodási jogának eszméjéből merített. Az isteni kegyelemből való uralkodás kezdetei az univerzalizmushoz köthetők, miszerint a hatalom egy és oszthatatlan. A keresztény univerzalizmus elvéből következően az isteni hatalom és jog révén a pápák és az egyháziak maguknak vindikálták a legfőbb hatalmat, míg ennek ellenpontjaként a világi hatalom az investitúra harc során védekezésre szorult. Ennek az eredménye a *rex est imperator in regno suo* elv kialakulása, miszerint a világi uralkodók az egyháztól (később a német-római császártól is) függetlenül saját területükön teljes és beavatkozás mentes hatalmat gyakorolnak. Az elv azonban kiegészítésre szorult, ugyanis a világi uralkodóknak is meg kellett indokolniuk a jogot a hatalomra. Így azzal, hogy a világi uralkodók is Istent tették meg hatalmuk végső forrásává, eszmeileg egyenlőségjelet tettek az egyháziak érvelése és a maguké közé. A középkorban az isteni kiválasztottságot a koronázási szertartás során az uralkodó egyházi felkenése jelezte. Az elvből következik, hogy a monarchia Isten akaratából létrejött intézmény, a király hatalma szintén Istentől származik, ennek alapján a király egyedül Isten előtt felel tetteiért. A királyi hatalom iránti engedelmesség isteni parancs, továbbá a királlyal szembeni ellenállás bármely formája bűn.⁸

A társadalmi szerződés elmélete a parlamentarizmussal együtt Filmernél ellenpontként jelenik meg. Ugyanis ez a két elv mind logikailag, mind tartalmilag a patriarchalizmus legjelentősebb ellenfele. A társadalmi szerződés elmélete virágkorát éppen Locke-tól kezdi élni, betetőzését azonban csak mintegy száz évvel Filmer után Hume, Montesquieu és Rousseau munkásságával éri el. Az elmélet antik és bibliai gyökereit Aquinói Szent Tamás dolgozta fel, és nála kezdődik a nép mint a hatalom forrása, valamint az uralkodó és a nép között kötött szerződés elvének megjelenése. A szerződések jelentősége abban áll, hogy így a társadalom léte megelőzi az államét. Ez független attól, hogy egy vagy két szerződést kötnek-e az emberek, azaz egy lépcsőben adják-e át a hatalmat az uralkodónak, vagy először egymással szövetkeznek, és csak utána választanak uralkodót maguknak. A társadalom létének elsőbbségéből eredően a hatalom a népből fakad, és innen már csak egy lépés, hogy a nép az átruházói jogánál fogva a hatalom gyakorlásában részt is vegyen, vagyis a monarcha szemszögéből korlátozza azt. A hatalomban való részvétel természetesen abból adódik, hogy a nép nem minden jogát ruházta át a hatalomra. Az uralkodó számára ebből valós veszélyként, a nép számára pedig jogos igényként következik, hogy a nép az uralkodót bizonyos feltételek esetén félre is állíthatja. A XVI. században ez az ellenállás még vallási színezetű, ugyanis a vallási kisebbségben lévők használták (volna) fel érdekeik védelmére, míg a XVII. században már sokkal inkább világi célokat, a hatalom megszerzését szolgálta.

A parlamentarizmus vagyis a képviselő elve Angliában a *Magna Carta*ig és az ún. Mintaparlamentig (*Model Parliament*) vezethető vissza. A Stuartokig tartó legfontosabb folyamatok közül ki kell emelnünk, hogy Angliában nem alakult ki rendi gyűlés, mivel a Lordok Házának csak a főrangú családok első szülöttjei, míg a másod- és harmadszülöttek

⁸ Az elvek bibliai helyei: 1Sám 8,10-18; Példabeszédek könyve 8,15; Dániel 4; Ján 9,11; 1Pt 2,13-17.

ugyanabból a családból a *House of Commons* tagjai lettek. Továbbá az 1320-as *Quia Emptores* kezdetű statutum alapján a commonerek részvétele nélkül törvényesen parlament nem tartható, így a commonerek, akik közsabadok, nemesek, kereskedők, már elég korán a parlament meghatározó erejévé váltak, és legfontosabb joguk az adómegajánlás joga lett. A Tudorok alatti egyensúlyt az uralkodó és a parlament között éppen a Stuartok borították fel azzal, hogy a *common law* bíróságok megkerülésével és saját abszolút hatalmuk kiépítése érdekében új, kiváltságos bíróságokat hoztak létre vagy élesztettek fel (Északi Tanács, Walesi Tanács, Egyházügyi Főbizottság). Ez a hadijog érvényben tartásával és a beszállásolás kikényszerítésével vált kézzel foghatóvá.⁹ Ezzel válik érthetővé mind a *Petition of Right*ban rögzített követelések sora, mind az erre adott elméleti, azaz királypárti válasz, ami aktuálpolitikai magyarázatot ad arra, hogy miért éppen ekkor írta meg Filmer a *Patriarchát*. A parlament jogkörével és konkrét politikai érdekekkel magyarázható az is, miért éppen a kizárási válság során adták ki a királypártiak Filmer művét. Ugyanis a parlament jogkörénél fogva ki akarta zárni a leendő II. Jakabot a trónutódlásból, míg a toryk az uralkodók hatalmára és az elsőszülöttség jogára hivatkoztak, így Filmer műve mintegy magától értetődően került nyilvánosságra. Végül mind Jakab személye, mind Filmer érvelése elbukott, és a dicsőséges forradalom során végérvényesen a parlament lett a szuverenitás hordozója, ennek eszmei alapjaiként pedig Locke művei és általában a szerződéselméletek szolgáltak.

Bodin *Az államról* című művében az abszolutizmus és a szuverenitás klasszikus elméletét dolgozta ki. A monarcha Istentől közvetlenül kapta a hatalmát, így a nép szuverenitása helyett Bodin még az uralkodó szuverenitását emelte ki. A nép ezért természetesen ellent sem állhat az uralkodónak, és még csak nem is korlátozhatja hatalmát. Bodin szerint az államban az uralkodó mindenki felett áll, saját belátása szerint, egyedül hozza a törvényeket, és az igazságszolgáltatásnak is ő a feje, tehát a hatalom oszthatatlan. Az abszolút uralkodó döntéseiért csak Istennek tartozik felelősséggel, azonban az uralkodót a természet törvényei és az ország sarkalatos törvényei (*leges fundamentales*) is kötik. A korlátlan, abszolút hatalom örökös és visszavonhatatlan is. Az isteni kegyelemből uralkodó monarcha ezzel újabb isteni érvrendszert nyert a hatalmának biztosítására. Filmer érvelésében átvette ezt a két vallási jellegű, a hatalom legitimitációját szolgáló eszmerendszert, és ezen az eszmei alapon helyezte magát szembe a társadalmi szerződés, a nép szuverenitása és a parlamentarizmus eszméivel¹⁰ szemben.

A fenti közismert jog- és politikaelméletben megjelenő hatások mellett meg kell vizsgálnunk egy szellemtörténeti okot is a patriarchalizmus eredetével kapcsolatban. Ez az eszmei háttér egyben részleges magyarázatot is ad arra, miért nem alakult ki francia, német, olasz vagy éppen magyar patriarchalizmus, holott a fenti eszmék, intézmények kisebb-nagyobb mértékben ezekben az országokban is megjelentek. Kiinduló pontunk a humanista, cselekvő ember, aki a színlelés mint „ötödik kardinális erény”¹¹ és humanista műveltsége révén udvari emberré válik. Az udvari emberi lét a hatalom közelsége miatt maga után vonja, hogy kizárólag a tudása révén titkárként, majd igazgatási feladatok ellátójaként szolgáljon. Ez

⁹ KELEMEN 2014. 263-269.

¹⁰ KISTELEKI 2011. 51-86.

¹¹ VÍGH ÉVA Bevezető tanulmánya in: ACCETTO 1997. és VÍGH 1999.

az értelem, azonban meghasonláshoz vezet, ugyanis, van, akinek az elveit kellene feladni az uralkodó eltérő elvei, változó politikai céljai miatt. Morus Tamás azért fizetett az életével, mert erre nem volt hajlandó. Aki hajlandó erre az eszmei köpönyegforgatásra, az szembemegy a humanista ész és műveltség dicsőségével, majd belőle már az a pejoratív értelmű udvaronc válik, aki tömegével jelenik meg a forrásokban, különösen Shakespeare-nél. A másik ok a kiábrándultságra, hogy hiába tudja, mit kellene tennie, nincs meg benne a szenvedély, hogy meg is tegye. Így melankóliába, mai kifejezéssel élve depresszióba esik. A legismertebb melankolikus személy Hamlet. A korban a színlelés egyik tipikus fajtája az örültség színlelése, amelyre szintén Hamlet, valamint a *Napállam* szerzője, Campanella a legismertebb példa. A harmadik érv az érzelmi elhidegülés mellett az egyházfő körüli problémákból adódik. A vallás az érzelmekre is hatott, azonban az anglikán reformáció, valamint az a tény, hogy az anglikán egyház fejeként a Szentatyát I. Erzsébet helyettesítette, szintén vezethetett a vallási útmutatás hiánya miatti melankóliához.

A melankóliából, depresszióból az érzelmek útján lehet kijutni, így ezt a melankolikus korszellemet, és azt aényt figyelembe véve, hogy Angliát Tudor (Véres) Mária és I. Erzsébet egyfolytában ötven évig uralták, nem meglepő, hogy az atyai uralkodó iránti igény megjelent. Emellett meg kell jegyeznünk, hogy a társadalomban alulról jelentkező atyai uralkodó iránti igény mellett felülről, I. Jakabtól is érkezik ilyen hatás. A korban Európa-szerte általános intéció irodalom, melyben az uralkodók, trónörökösök részére oktató-nevelő és tanácsadó cézzattal írják le a helyes viselkedés és az uralkodás mikéntjét, I. Jakabot is megihlette. *Basilikon Doron* és *The Trew Law of Free Monarchies* című munkáiban és parlamenti felszólalásaiban¹² az isteni, abszolút uralkodó, egyben szerető, gondoskodó atya képét magára alkalmazva festi meg. Filmer tehát ezeknek az eszméknek a hálójában írta meg fő művét, a *Patriarchát*.

A patriarchális államelmélet tartalma és Filmer módszere

A patriarchális államelmélet megállapításai többféle szerepet tölthetnek be az állam, a hatalom és a társadalom viszonyában. Az elmélet magja, miszerint a társadalom egy nagy család, melynek a feje atyai minőségben az uralkodó, hosszú múltra vezethető vissza, és jelképesen minden további nélkül elfogadható, ahogy például a modern nacionalizmus elméletek, különösen az etnoszimbolizmus is gyakran élnek a „nemzet egy nagy család” metaforával.¹³

Filmert azonban a nyilvánvaló, ősi eszmék mellett kifejezetten gyakorlati, sőt életbevágó célból, a Stuartok hatalmának legitimálása érdekében is írta művét, amelyben a jelképekből valós jogok és kötelezettségek erednek. Sokkal nyilvánvalóbb ez a cél, ha ismét figyelembe vesszük, hogy a toryk jóval Filmer halála után kezdték el terjeszteni a *Patriarchát*.

Filmer elmélete több egyszerű állításból, a belőlük egyenként levonható következtetésekből, majd az ezek összekapcsolásából fakadó végkövetkeztetésből épül fel. Az

¹² James I on monarchy: Speech to Parliament, 21 March 1610, in: KENYON 1966. 12-14.

¹³ KISTELEKI 2011. 43.

atyai hatalom természetes, mert az ember teremtése óta fennáll. Az embert és a természetet Isten teremtette, így Ádám volt az első és egyetlen családfő, aki a teremtéstől és az elsőségtől fogva abszolút atyai hatalommal rendelkezett. A család azonos a politikai közösséggel, amelynek eredményeként az atyai hatalom azonos a politikai hatalommal. Ezzel Ádám nemcsak családfő, ősatya, patriarcha, hanem az első uralkodó, monarcha is lesz, akitől az uralkodók származtatják hatalmukat. Végül következtetésként a politikai, uralkodói hatalom a kezdetektől fogva természetes és abszolút. Mivel a monarcha hatalma Ádámon keresztül Isten akaratának megnyilvánulása, e hatalom teljes mértékben legitim, s az iránta tanúsított feltétlen engedelmisség erkölcsi parancsként Isten iránti engedelmisség is. Ezért tér vissza unostalan, és nyer kiemelt szerepet a „tiszteld atyádat” isteni parancs Filmer elméletében. A patriarchával szembeni ellenállás magával Istennel való szembeszegülés, az ellenállás és az engedetlenség bűn, az engedelmisség és hűség viszont erkölcsi kötelesség az atyai uralkodó iránt.

A premisszák és következtetések, valamint az atyai és világi hatalom, továbbá az isteni törvények és a politika iránti engedelmisség egymásba csúszását alaposan megfigyelve Schochet nyomán a patriarchalizmus három értelmezését különböztethetjük meg.¹⁴ Az antropológiai értelmezés, melynek lényege, hogy az ember és ezáltal a társadalom és a politikai hatalom eredete meghatározza annak fejlődését. Ez az eredet pedig a háznéppel, szolgálkkal kibővített családot állítja az értelmezés központjába, amelynek ősi törvényeiből következően az atya felsőbb-, a nő alsóbbrendűsége és az elsőszülöttek joga következik. A patriarchális család emellett gazdasági egységet, kis államot is képez.

Az erkölcsfilozófiai értelmezés alapvetően a Bibliából vett történeti érveket sorakoztat fel a patriarchalizmus mellett, amelyeket az engedelmisség öröktől fogva létező erkölcsi kötelességével köt össze, így a hierarchia és az alávetettség sem emberi megegyezés eredménye, hanem a dolgok Istentől származó természetes rendje.

Az ideológiai értelmezés szerint az előző kettőből következik, ugyanis a „tiszteld atyádat” parancsát az uralkodóra érti, akinek így politikai és alattvalói kötelesség engedelmeskedni, mivel az uralkodó atyai jogokkal rendelkezik a népe felett. Ez az elv a Stuartok alatt a közösség államhoz való kapcsolatát is magyarázza. Természetesen ez a kapcsolat, és így az engedelmisség is csak a polgárháborúig állt fenn.¹⁵

Ezekből az elvi tételekből is látszik, hogy a király társadalomban és politikában elfoglalt helyének és szerepének meghatározásával, a szerződéselméletnek és a népszuverenitásnak nem lehet tere, így azok teljes elvetése után Filmer meghirdeti a patriarchális államelméletet.¹⁶

A király helyének meghatározásához a törvény fogalmával jutunk el, amely Filmer szerint a legfelső atyai hatalommal rendelkező személy, a monarcha akarata, ezáltal semmiképpen sem lehet a király akaratának korlátozója. Az intézményrendszerben ez úgy jelenik meg, hogy a király elrendel, a Lordok háza tanácsol, az Alsóház pedig beleegyezik, ami itt csak az

¹⁴ SCHOCHET 1975. 10-15.

¹⁵ Vö. a konzervatívok passzív engedelmisség tanával.

¹⁶ NAGY 2003. 22.

egyetértő jóváhagyásra vonatkozik. A nép nem hivatkozhat a törvényre a királlyal szemben, hiszen akkor a törvény éppen alkotójával fordulna szembe, másfelől a nép saját ügyének bírója lenne. Filmer szerint mindkét lehetőség abszurd, így lehetetlen.

A népszuverenitás és a szerződéselméletek elvetésére a Biblia és egyéb történeti érvek szolgáltak alapul, hiszen Isten Ádámnak, és nem másnak adja a teljes hatalmat, és ezáltal kialakulásától kezdve ez a hatalom abszolút, mert Ádámnak senkivel sem kell azt megosztania. Ez a hierarchia azonban Filmer szerint nem a kényszeren alapul (mint nézetének ellenzői állítják), hanem a hagyományon. Ezen az alapon Filmer a szerződéselméletek szerinti akaratra és az abból kinövő szabadságra, valamint a hatalom helyett a jogra és igazságosságra épített állami berendezkedést is cáfolta, sőt képtelenségnek tartotta.

Filmer a patriarchális hatalomelméletet Ádám kizárólagos atyai és uralkodói hatalmával és az elsőszülöttség jogán az uralkodók ebben való részesülésével teremti meg. Mivel Filmer itt is a Szentírást veszi alapul, valamint helyesen ismeri fel, hogy a társadalom az ő koráig valóban patriarchális módon, a családok központi szerepével épült fel, kinyilvánítja, hogy az ellenkező, tehát a szerződéselméletek és népszuverenitás, bizonyítása nem rá tartozik, hanem a hagyományos berendezkedés ellenzőire. Filmernek ez a módszere az egész művön végigvonul, ugyanis a hagyományoktól vagy a Bibliától eltérő állításokat nem logikai úton cáfolja meg, hanem kijelenti, hogy azok nem történhettek úgy, ahogy róluk állítják.

A sok logikai ellentmondás és a valós angol történelmi helyzet (pl. a parlament valós ereje és szerepe az uralkodóval szemben) figyelembe vétele ellenére Filmer érvelésének mégis van ereje, amelyet a nézeteire adott, alapos igénnyel kimunkált cáfolatok már létükkel bizonyítanak. Ez az erő abban lakozik, hogy bármelyik új érveléssel szemben Filmer nyomban saját alaptételeihez jut el, amelyet bár politikai értelemben nem, de antropológiailag, erkölcsileg mégis sokan osztottak, így valójában érvei a hagyományok és a mennyiségük erejével hatnak.

Filmer értékelése a tory/whig (konzervatív/liberális) szembenállás fényében

Filmer a konzervatív társadalomelmélet alapján áll, mely abból indul ki, hogy a társadalom hierarchikus. Ezt a megkérdőjelezhetetlen alapot mind a történelmi tények, mind a jelen megerősítik a konzervatívok számára. A liberálisok ezzel szemben a hierarchikus társadalmat elvetve az emberek egyenlőnek születésében hisznek. Valójában ez az egyenlőség csak a jogok mezején áll csak fenn, míg a képességek során jelentős csorbát szenved. A lehetőségeket vizsgálva a konzervatívok azt vallják, hogy azt a társadalmi helyzet határozza meg, tehát abban sincs egyenlőség. A liberálisok a lehetőségek egyenlőségét a jogok egyenlőségével és legfőképpen a kiváltságok eltörlésével akarják megvalósítani, vagyis, hogy csak a képességek határozzák meg az egyén boldogulását. A konzervatívok nézeteik alátámasztására a hierarchia természetességét a természetből és a társadalom legősibb intézményéből, a családból eredeztetik. A liberálisok az emberek természetes egyenlőségével érvelve a jogoknak a minden emberre egyenlően kötelező voltát nyomatékosítják. Érthető módon a konzervatívok kikerülnek az emberek Isten előtti természetes egyenlőségére való

hivatkozást, míg erre a liberálisok a jogok egyenlőségének istenítésével érvelnek. Tehát a természetjog liberális elmélete és a természetes hierarchikus állapot konzervatív elmélete összeütközésbe kerül.

A természetjogi iskola a XVII. században még jobbra csak kialakulóban van, első jelentős sikerére csak Filmer halála után bő három évtizeddel Locke révén kerül sor, ám a társadalomban azóta is hierarchia uralkodik. Erre gondolva Filmer nézőpontját tehát realistának kell tekintenünk. Filmer történeti érvei az abszolút uralkodó léte mellett, összevetve az angol parlament jogosítványával, már Filmer saját korában sem állják meg a helyüket. Nézetei logikai úton is könnyen megcáfolhatóak, ahogy azt Locke meg is tette, tapasztalati úton pedig bizonyíthatatlanok, mert Istenre és a Bibliára hivatkozik. Mindazonáltal a társadalom és a család hierarchikus berendezkedésében, valamint az ipari forradalomig fennálló több ezer éves családszerkezet leírásában Filmer nem tévedett.

Filmer eszméi Locke érvelésén keresztül további két úton éltek tovább a történelemben. Edmund Burke, az angol konzervativizmus és tradicionalizmus atyjaként összetett rendszerré fejlesztette azokat a konzervatív értékeket, melyeknek csírái Filmernél is megtalálhatók. Ezek azóta is minden konzervatív gondolkodás alapját képezik. Sőt a hűség, a család, az engedelmesség és a tisztelet olyan alapértékek, amelyek az angol politikai rendszerben mind a tory, mind a whig oldal számára fontosak, még akkor is, ha a belőlük fakadó konkrét politikai válaszok eltérőek. Nem utolsó sorban e ténnyel magyarázható az angol politikai rendszer stabilitása.

A másik messzire vezető hatása Filmer nézeteinek az, hogy a családra, atyára való hivatkozás során a hatalom felismerte az érzelmek jelentőségét a kormányzásban. Amellett, hogy II. Jakab és a toryk az eszmei harcban a *Patriarchát* tudatosan használták fel legitimációs célokra, a hatalom gyakorlati síkon is egyre jobban hatott az érzelmekre, amelynek célja ezáltal a saját legitimációjának megerősítése volt a meglevő jogi és politikai legitimáció mellett. II. Jakab még csak a görvélykór (*scrofula*, nyaki nyirokcsomók megbetegedése, a TBC egyik fajtája) kézrátétellel való gyógyításában jeleskedett, míg II. Erzsébet James Bondot félrelökve ugrott le (legalábbis virtuálisan) egy helikopterről, hogy megnyissa a londoni olimpiai játékokat.

Felhasznált irodalom¹⁷

ACCETTO, TORQUATO: A tisztességes színlelésről (ford. Vígh Éva), Pécs 1997.

FILMER, ROBERT: Patriarcha és egyéb írások (ford. Nagy Levente), Kolozsvár 2003.

KELEMEN MIKLÓS: A rendi adómegajánlás, in: FÖLDI ANDRÁS (szerk.): Összehasonlító jogtörténet, Budapest 2014.

KENYON, J.P.: *Revolution Principles, The Politics of Party 1689-1720*, Cambridge 1977.

KENYON, J.P.: *The Stuart Constitution. Documents and Commentary*, Cambridge 1966.

¹⁷ A terjedelmi korlátokra tekintettel a lábjegyzeteket a minimumra szorítottuk.

KISTELEKI KÁROLY: Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának fejlődése, Koncepciók és alapmodellek Európában és Magyarországon, Budapest 2011.

LOCKE, JOHN: Két értekezés a polgári kormányzatról (ford. Kontler László), Budapest 1986.

NAGY LEVENTE: Bevezető tanulmány. In: Robert Filmer: Patriarcha és egyéb írások (ford. Nagy Levente), Kolozsvár 2003.

SCHOCHET, GORDON J.: Patriarchalism in Political Thought, Oxford 1975.

VÍGH ÉVA: Éthos és kratos között. Udvar és udvari ember a 16-17. századi Itáliában. Budapest 1999.

ROBERT FILMER AND THE PATRIARCHAL THEORY OF STATE

This article describes the evolution of Robert Filmer's main work the Patriarch. Due to the literature the process of the development of patriarchalism is originated in the rule of Dei Gratia i.e. the divine rights of kings, the theory of social contract, the parliamentarism and the sovereignty of the people. This article, moreover, uncovers another main phenomenon that should be considered as a key factor of patriarchalism, and explains why patriarchalism evolved in the British Isles and not in the continent. The new approach reveals the change of the attitude of the new humanist man, and this leads us to have another demand for a king that is the father of the nation. In this way, Filmer's conservative ideas are in another spectre, and is much more embodied into the contemporary intellectual history than into the liberal criticism.